

Karin Peters

De stilte om Leandra

VCL serie

Proloog

1944

‘Moet je nou al weer weg, pappa?’ De twaalfjarige Paul keek zijn vader bijna smekend aan.

Evert Storm keek zijn zoon niet aan. ‘De plicht roept,’ zei hij luchtig. ‘Doordat ik veel weg ben, hebben wij het nog vrij goed. Voldoende te eten en dergelijke. Ik kan vast wel weer aan een stel zijden kousen komen,’ zei hij tegen zijn vrouw Stella.

Deze maakte een afwerend gebaar na de laatste woorden van haar man.

Paul keek verontrust naar zijn moeder. Zodra zijn vader dat zwarte uniform aantrok, werd hij voor zijn moeder een vreemde, had hij haar weleens horen zeggen. Paul wilde van ganser harte dat zijn vader dat uniform niet had. Evert Storm werd soms nageroepen, maar niet vaak, want de mensen waren bang voor hem. Dat waren de kinderen op school ook voor Paul. En dat kwam door zijn vader, wist Paul heel zeker. Men zei dat er mensen in de gevangenis zaten door toedoen van zijn vader. Men vertelde dat er joden waren opgepakt doordat Evert Storm hen had ver-raden. Paul begreep het niet, en hij kon het ook niet ge-loven. Hij was een keer mee geweest naar een bijeenkomst. Hij had er weinig van begrepen, maar de manier waarop de mannen daar met elkaar praatten, had hij niet prettig ge-vonden. En zijn moeder was erg boos geweest dat zijn vader hem had meegenomen.

‘Dat jijzelf totaal verblind bent, daar kunnen we weinig meer aan veranderen, vrees ik. Maar je gaat Paul niet mee-slepen op die weg. Dit alles leidt alleen maar tot ellende

voor veel mensen, en op den duur ook voor ons. De oorlog loopt ten einde.’

‘Voor die tijd zal Nederland verhongeren, maar wij zullen voldoende te eten hebben. Hoe komt dat?’

‘Ik hoef geen eten dat daarvandaan komt.’

Evert bracht soms dingen mee, zoals biscuit en chocola. Paul had een en ander een keer meegenomen naar school om uit te delen. Maar dat was niet in goede aarde gevallen. De koekjes waren vertrapt en verkrumeld, en de chocola was weggegooid. Terwijl Paul zeker wist dat sommige kinderen dolgraag een stukje hadden willen hebben. Ze ontlieden Paul zo veel mogelijk. Hij kon uitstekend leren, maar hij was een eenzaam kind. Hij had er een keer met zijn moeder over gepraat. Haar antwoord was geweest: ‘Zo voel ik me ook, Paul. Ik hoor nergens bij. Mensen durven nauwelijks tegen mij te praten, bang als ze zijn dat ik alles aan je vader vertel. En de anderen, de vrouwen van de zwart-hemden, daar wil ik niet bij horen.’

‘Waarom doet pappa dit? Hij is een vriend van de vijand zeggen ze.’

‘Hij is verblind door de macht die die lui hebben. Ik hoop dat zijn ogen nog eens opengaan. Maar dan zal het voor ons te laat zijn.’

Op een avond in het begin van 1945 kwam Evert Storm niet thuis.

Paul merkte dat zijn moeder ongerust was. ‘Hij is bij die zwart-hemden toch veilig,’ aarzelde hij.

‘Hij moet ook zien thuis te komen. Er zijn al verschillenden van hen... Ach, laat ook maar. Ga maar naar bed, Paul.’

Maar Paul wilde zijn moeder niet alleen laten. Hij voelde dat er iets te gebeuren stond. Toen de brievenbus klepperde, rende hij erheen. Bij de voordeur bleef hij stokstijf

staan. In de gang lag de pet van zijn vader. Er was een briefje aan gehecht. Paul hoefde dat briefje niet te lezen om te weten dat er iets verschrikkelijks was gebeurd. Tussen duim en wijsvinger nam hij de pet mee naar de kamer, en leverde hem af bij zijn moeder.

Stella deinsde achteruit op haar stoel.

Toen zag Paul het ook. Er zaten bloedvlekken op de pet.

Stella pakte het briefje en las het langzaam en hardop voor: ‘We hebben de wereld van een monster bevrijd.’

‘Wat bedoelen ze daarmee, mam?’ Pauls stem sloeg over toen hij zijn moeders tranen zag. ‘Ze hebben het toch niet over pappa?’

‘Ik vrees van wel,’ zei Stella, die op dat moment geen kans zag de gevoelens van haar zoon te sparen.

‘Maar wat heeft hij dan gedaan? Wat is er met hem gebeurd? Komt hij nog terug? Hij kan ons toch niet zomaar in de steek laten.’

‘Daar is hij al enkele jaren mee bezig.’ Stella klonk verbitterd. Ze kon en mocht geen verdriet tonen. Evert was een verrader, en dat wist ze al heel lang. Dat ze desondanks van hem hield, begrepen de meeste mensen niet. Ze had echter nooit achter zijn keus gestaan. Maar het feit dat ze bij hem was gebleven, was ook een keus. Ze keek naar haar zoon, bij wie de tranen over de wangen liepen. Zou hij begrijpen dat zijn vader dood was? Dat ze hem waarschijnlijk in koele bloede hadden vermoord? De mensen van het verzet stredden voor een rechtvaardige zaak. Maar ze schoten iemand zonder eerlijke berechting neer. Ze beroofden een kind van zijn vader, een vrouw van haar echtgenoot.

‘We zullen hier weg moeten,’ zei ze langzaam. ‘Iedereen kent ons hier. We worden nooit meer ergens geaccepteerd. Binnenkort is de oorlog afgelopen...’

Er kwamen echter eerst nog maanden van honger en ontbering. Vrij kort nadat Stella bericht had gekregen over Evert, kwam er iemand van de SS op bezoek.

‘Uw man was een moedig mens. Wij respecteerden hem. U hoeft geen honger te lijden, mevrouw. Ik zal ervoor zorgen dat u een behoorlijk rantsoen krijgt.’

Stella weigerde niet. Wel bracht ze regelmatig wat voedsel naar haar buurvrouw, die twee kleine kinderen had. De vrouw accepteerde het met duidelijke tegenzin. ‘Voor mij is dit besmet voedsel. Ik doe het alleen voor mijn kinderen,’ zei ze een keer.

Via de SS hoorde Stella later dat Evert op die noodlottige avond was neergeschoten toen hij op zijn fiets stapte. De fiets was gevonden, maar het lichaam was spoorloos.

‘Ze gunnen hem en ons niet eens een behoorlijke begrafenis,’ zei Stella tegen haar zoon, met wie ze alles besprak.

Op de vijfde mei liet Stella zich niet buiten zien.

Paul ging wel op het feestgedruis af, maar hij was snel terug. Vuil, onder de modder en met een tand door zijn lip. Stella trok hem zwijgend tegen zich aan. Wat viel er te zeggen?

‘Ik wil weten wat pappa heeft gedaan,’ snikte de jongen. ‘Ze schelden mij uit voor landverrader. Ik weet nergens van.’

Stella zuchtte. ‘Wij hebben in ieder geval niets verkeerd gedaan. Jij zeker niet. Ik had niet bij hem moeten blijven. Maar ik kon hem niet in de steek laten, Paul. Ondanks de verkeerde keuzen die hij maakte, bleef ik van hem houden. Dat kunnen de mensen mij niet vergeven.’

‘Heeft hij echt joden verraden, zodat ze werden opgepakt en meegenomen?’

‘Ik vrees van wel, Paul. We zullen moeten verhuizen.’

‘Omdat ze ons uitschelden.’

‘Omdat we niet meer worden geaccepteerd.’

Paul begreep dat dit het enige verstandige was. Ze lieten hem op school links liggen. Hij werd nooit ergens gevraagd. Hij hoorde nergens meer bij.

Moeder en zoon vertrokken naar Rotterdam, waar Stella werk vond op een modeatelier. Na enige tijd was er ook een bovenwoning beschikbaar. In eerste instantie leek het goed te gaan. Men wist niets van hun verleden. Rotterdam was een grote stad, druk bezig met de wederopbouw.

Paul raakte echter zijn accent niet kwijt, ook al deed hij nog zo zijn best. Ze kwamen uit Overijssel, hadden in het grensgebied gewoond. Daar viel zijn uitspraak niet op, maar in Rotterdam was dat anders. Hij werd al snel met enige achterdocht bekeken. Hij bleef maar uitleggen dat hij echt Nederlander was. Dat ze in de grensstreek allemaal zo praatten. Gelukkig wist niemand iets van zijn vader.

Stella bemoeide zich op haar werk met niemand. Ze was bang voor vragen. Of ze niet getrouwd was. Of ze weduwe was. Ze kon er met niemand over praten en voelde zich daardoor erg eenzaam. Ze kreeg allerlei klachten en werd depressief.

Op een dag kwam ze niet thuis van haar werk. Paul maakte zich meteen vreselijk ongerust. Ze bleef nooit ergens hangen. Hij wist niet wat hij doen moest. De politie? Zijn moeder had zo vaak gezegd dat ze anoniem wilde blijven. Misschien was de naam Evert Storm hier ook wel bekend. Paul bleef de hele nacht in het donker in de kamer zitten.

De volgende morgen vroeg kwam de politie. De agent keek naar de tengere jongen en zag de angst in de bruine ogen. ‘Mag ik binnenkomen?’ vroeg hij vriendelijk.

‘Is er iets met mijn moeder?’ Pauls stem beefde.

De man ging zitten. ‘Luister, jongen. Ik heb een erg vervelend bericht voor je. We hebben je moeder gevonden, dicht bij het station. Ze is een beetje in de war, en daarbij uitgedroogd en onderkoeld.’

‘Leeft ze?’

‘Nog wel. Maar je moet wel met me meegaan. Ze heeft te veel gedronken op een lege maag. Het gaat niet zo goed met haar.’

Paul ging in de politiewagen mee naar het ziekenhuis. Toen hij zijn moeder zag, zo mager en uitgeblust, begon hij te huilen.

‘Nee, nee,’ fluisterde zijn moeder. ‘Het is niet erg. Het is echt niet erg.’

‘Je laat mij alleen, en je vindt het niet erg,’ stelde Paul vast. ‘Wat moet ik nou?’

‘Jij bent slim, Paul. Je kunt alles worden. Maar niet met een moeder die getrouwd was met een NSB’er. Je kunt naar opa en oma gaan. Zij houden van je. Je weet dat ze in de buurt van Zierikzee wonen. Je zult daar vrienden maken. Opa en oma zijn zeer gerespecteerd. Ze hadden onderduikers, en dat vergeten de mensen niet.’

‘Ga jij dan ook mee daarheen,’ drong Paul aan.

‘Ik kan geen nieuw leven meer beginnen,’ fluisterde Stella.

Ze lag nog twee weken in het ziekenhuis en overleed nog vrij onverwacht.

Pauls grootouders kwamen over om een en ander te regelen, en na de begrafenis ging Paul met hem mee. Hij kon met de beide mensen wel goed overweg, maar over zijn vader mocht niet worden gepraat.

‘Ik heb mijn zoon verloren, maar ik mag niet rouwen,’ zei oma eens. ‘Ik moet me voor hem schamen.’

‘Ik zou zo graag weten waarom hij zoiets deed,’ zei Paul tegen zijn grootvader. Hij was toen vijftien jaar en midden in de puberteit, hoewel dat toen nog niet zo werd genoemd.

‘Zou je er wat mee opschieten als je het wist?’ vroeg zijn grootvader.

‘Ik zou willen weten of ik dat ook in me heb, mensen verraden terwijl je weet dat ze hun ondergang tegemoetgaan.’

Pauls grootvader keek in de vriendelijke bruine ogen van zijn kleinzoon en schudde het hoofd. ‘Jij niet,’ zei hij stellig. ‘En ik wil gewoon niet geloven dat je vader wist wat die mensen allemaal te wachten stond. Hij was verblind en verslaafd aan een gevoel van macht.’

‘Hebt u er ooit met hem over gepraat?’ vroeg Paul.

‘Dat heb ik wel geprobeerd, maar hij reageerde er niet op. Hij moet erg eenzaam zijn geweest, Paul. Hij zat nu eenmaal in dat schuitje en moest varen.’

Paul wist hoe het was om je alleen te voelen. Behalve zijn grootouders had hij geen andere familie. Hij verlangde naar mensen om hem heen die van hem hielden. Mensen die zich niet terugtrokken wanneer ze hoorden wie zijn vader was geweest. En ze hoorden het altijd. Er was altijd wel iemand die vragen stelde.

Intussen rondde hij zijn hbo-opleiding met succes af. Al snel kreeg hij een baan in Rotterdam. Hij vond een eenvoudige kamer met gebruik van keuken; heen en weer reizen naar Zierikzee was wat omslachtig. Paul had nauwelijks vrienden. Hij sloot zich af voor contacten, bang als hij was dat zijn vader sprake zou komen.

Ten tijde van de watersnoodramp van 1953 was Paul net twintig. In de chaos van toen werkte hij samen met veel jongeren. Hij ontmoette mensen die de vreselijkste dingen hadden gezien en meegemaakt. Hij dacht daarbij aan zijn

eigen ervaringen en vroeg zich af waar hij zich druk om maakte. Zijn vader was fout geweest in de oorlog. Maar was dat zijn schuld? Paul begon voorzichtig contacten te leggen. Hij kon goed luisteren en toonde veel begrip. En toen werd hij verliefd.

Noortje was een lang slank meisje dat bezig was aan een opleiding op de politieacademie. Ze ontmoetten elkaar regelmatig, en Paul had eindelijk het gevoel ergens bij te horen. Toen kwam hij erachter dat Noortjes vader in het verzet was omgekomen. Paul wist niet wat hij met deze informatie aan moest. Hun twee vaders – als ze elkaar hadden ontmoet, hadden ze als vijanden tegenover elkaar gestaan. Kon hij dit verzwijgen? Hij was bang Noortje te verliezen. Voortdurend hinkte hij op twee gedachten. Als hij het haar vertelde, wilde ze vast niets meer met hem te maken hebben. Maar als hij zweeg, en ze kwam erachter, maakte dat de zaak nog erger. In eerste instantie zei hij er niets over. Maar zijn verhouding met Noortje werd minder onbevangen. Toen ze op een avond samen waren, hield hij het niet langer vol. ‘Denk je dat wij altijd bij elkaar blijven?’ vroeg hij plompverloren.

‘Daar heb ik nog niet bij stilgestaan. Wij vinden elkaar leuk. Toch?’

‘Wel iets meer dan dat,’ meende Paul.

‘Ja, misschien wel. Maar afspraken maken voor altijd, dat gaat een beetje ver. Dan moet ik eerst even navragen of jij bijvoorbeeld geen crimineel verleden hebt.’ Ze keek naar Paul, die ineens alle kleur uit zijn gezicht voelde weg trekken. ‘Wat is er? Ben je een crimineel? Heb je een keer een pakje kauwgom meegepakt uit een winkel?’ Ze lachte nog steeds, terwijl Paul vocht tegen zijn emoties. ‘Wat is er nou?’ Het meisje kwam naast hem zitten.

‘Er is iets wat je moet weten,’ zei hij langzaam.

Noortje fronste de wenkbrauwen. Zou er dan toch iets belangrijks zijn wat Paul verzwegen had. Ze had weleens het idee gehad dat er iets was, een bepaald geheim waar hij niet over wilde praten.

‘Mijn vader was een NSB’er, een zwarthemd,’ gooide hij er toen uit. Nadat hij het gezegd had, keek hij Noortje niet aan, bang om wat hij in haar ogen zou zien. Toen het echter stil bleef, waagde hij een snelle blik in haar richting.

Noortje zag nu ook bleek. Haar handen omknelden het koffiekopje alsof het een reddingsboei was. Eindelijk zei ze: ‘Jouw vader had mijn vader kunnen vermoorden. Dat zou zomaar kunnen.’

‘Dat is niet erg waarschijnlijk. Wij woonden in de oorlog in Overijssel.’

‘Jij was waarschijnlijk te jong om met die lui mee te doen.’

Hij knikte. ‘Toen mijn vader tot die beweging toetrad, was ik hem kwijt. Voorgoed. Hij is door iemand van het verzet vermoord. We hebben hem niet eens kunnen begraven.’

‘Waarom ook? Hij was een schoft,’ was Noortjes harde oordeel.

‘Maar hij was wel mijn vader, en ik hield van hem. Ik kon niet trots op hem zijn zoals jij op de jouwe.’

‘Je vader was een actief lid. Ze hebben hem niet voor niets omgebracht.’

‘Dit hoeft tussen ons niets te veranderen. Ik heb niets met de daden van mijn vader te maken.’

‘Toch denk ik niet dat ik hiermee leven kan. Het zal altijd tussen ons in staan,’ zei Noortje langzaam. ‘Jij moet altijd op je hoede zijn. Als mensen het te weten komen, kijken ze je met de nek aan. Zo wil ik niet leven.’

Ze bleven elkaar nog enige tijd zien, maar er was iets veranderd en op een dag zei Noortje dat het beter was als ze elkaar niet meer zouden ontmoeten.

Paul zette haar niet onder druk. Hij wist dat het voorbij was. Maar hij had het er moeilijk mee. Weer was er een deur dichtgeslagen, en was hij alleen.

Hij solliciteerde bij een architectenbureau in Middelburg en werd aangenomen. In deze stad was veel werk te doen. Het was een uitdaging mee te werken aan het herstel van de historische gebouwen. Hij vond een woning boven een winkel en ging het weekend vaak naar zijn grootouders. Ze hadden enkele evacuees te logeren gehad. Deze mensen waren nu terug naar hun dorpen om te helpen met de wederopbouw van de door het water verwoeste huizen.

Toen ontmoette Paul op een dag Clara Terschegge.

I

Voorjaar 1955. De mensen die op de welvarende boerderij van Terschegge woonden, leefden nog als kort na de oorlog. Van de moderne tijd, die ook in deze streek langzaam zijn intrede deed, merkten ze nauwelijks iets. Eigenaar Chris Terschegge dacht af en toe, zij het met tegenzin, aan een melkmachine. Vooral zijn oudste zoon Maarten zette hem op dat punt onder druk.

En dus zou die melkmachine er zeker komen, wist zijn vrouw Ditte. Maarten kreeg op den duur meestal zijn zin. Trouwens, wie wilde er nu nog met zijn neus onder een koe zitten als dat niet nodig was, dacht Ditte.

Maar zij was ook geen boerin, dacht Chris, niet voor de eerste keer. Nee, dan Koosje ... Zoals altijd wanneer hij aan zijn eerste vrouw dacht, keek hij naar Maarten, die zo op haar leek. Eenentwintig was die jongen nu, en hij zou het bedrijf later overnemen. Althans, dat was de bedoeling, hoewel Chris er soms niet helemaal zeker van was dat het werkelijk zou gebeuren.

Maarten wilde allerlei zaken moderniseren en mopperde soms over verouderde machines. Hij had het er ook al over gehad het grootste deel van de koeien te verkopen en een manege te beginnen. Of een kippenfokkerij. Daar zat veel meer toekomst in volgens hem. Maar wat een investering!

Goed, Chris Terschegge werd dan misschien als een rijke boer gezien, maar hij wilde niet arm eindigen. Aan de andere kant wilde hij zijn zoon wel tevreden houden. Want daar was ook nog de kwestie van een vrouw voor Maarten. De tijd was dan misschien voorbij dat ouders zich mengden in de keuze van hun zoon of dochter, maar Chris zelf had een voorbeeld bij de hand van hoe het niet moest. Na het

overlijden van zijn eerste vrouw was hij met de tien jaar jongere Ditte getrouwd, die nog nooit een voet op een boerderij had gezet. ‘Ze denkt dat je kippen kunt melken,’ had zijn vader ooit spottend opgemerkt. Een feit was dat Ditte zich nooit bemoeide met het werk op de boerderij. Chris moest toegeven dat ze dat eerlijk had gezegd voordat ze trouwden. Maar dat ze boven een kamer als schildersatelier zou inrichten, had hij toch niet verwacht.

Samen hadden Ditte en Chris nog een dochter gekregen, maar Chris had soms het gevoel dat Clara veel meer Dittes kind was dan het zijne. Daarbij was het meisje in zijn ogen erg moeilijk, en kon hij niet goed met haar overweg. Clara voelde evenmin iets voor de boerderij. Ze had wel haar taak – soms het vee voederen, soms melken en ook wel helpen met onkruid wieden –, maar ze zei steeds vaker dat ze geen tijd had. De achttienjarige Clara zat op de hbs in Goes. Op zichzelf was dat best bijzonder. Het waren toch vooral kinderen uit de hogere kringen, die daar op school zaten. Maar ook daar kwam langzaam verandering in. Clara paste zich overal aan. Maar voor haar geen boerenzoon. Iemand die Maarten en hemzelf had kunnen helpen, zat er niet in.

Vandaag was Chris samen met zijn zoon bezig een aantal koeien naar een andere wei te brengen. Het was een mooie dag, en Chris keek met trots om zich heen. Zijn gebouwen lagen midden in het Zeeuwse land. Op een dag als vandaag, nu de meeste fruitbomen in bloei stonden en de leeuweriken hoog in de lucht hun lied zongen, was het een idyllisch plekje, maar in de winter, wanneer het ijzig koud was, en de landerijen vlak en kaal waren, of in de herfst, wanneer de wind om het huis gierde, kon het er ruig en somber zijn.

Maarten gaf een koe die de verkeerde kant uit wilde, een tikje. Toen zag hij Leandra aankomen.

Chris, die toevallig naar zijn zoon keek, zag diens gezicht

helderder worden en fronste onwillekeurig de wenkbrauwen.

Leandra was een apart meisje. Ze was in het laatste jaar van de oorlog, als kind van joodse ouders, bij hen gebracht. En ze was nooit meer weggegaan. Het was een donker, tener meisje, een jaar ouder dan zijn eigen dochter Clara. Omdat er blijkbaar niemand was die haar miste, was ze gebleven, op aandringen van Ditte, maar zeer tegen de zin van zijn vader Leendert, die ook op het terrein woonde, in een apart huisje. Ditte was woedend geweest, en had hem gevraagd wat zijn trouwe kerkgang eigenlijk voorstelde. Werd hun niet geleerd de daklozen te huisvesten. Zijn vader had er weinig tegen kunnen inbrengen, temeer omdat een bezoek van de dominee hem nog eens duidelijk had gemaakt wat een goed werk hij ermee deed.

Terwijl Chris uit zijn ooghoek zag hoe Maarten het meisje tegemoet liep en de koffiekant van haar overnam, bedacht hij dat het beter zou zijn als Maarten wat meer zou uitgaan, waardoor hij met andere meisjes in aanraking zou komen. Want Leandra Rosenthal was zeker niet geschikt als vrouw van een boer, evenmin als Ditte van Langeveld, dacht hij er cynisch achteraan.

Leandra kon wel heel goed met de dieren omgaan. Misschien was zij wel degene die over een manege was begonnen, schoot Chris opeens te binnen. Hij keek naar de twee en zag de snelle gebaren van Leandra's handen. Leandra praatte namelijk niet. Chris had haar nog nooit een woord horen zeggen. Ze was negen jaar geweest toen ze in hun gezin kwam. Volgens degene die haar afleverde, kon ze uitstekend uit haar woorden komen. Maar ze had gezien hoe haar vijf jaar oudere broer werd weggevoerd, waarbij weinig zachtzinnig met hem werd omgegaan. Sindsdien had Leandra geen woord meer gezegd.

Ditte had indertijd via de kerk over het meisje gehoord, en had haar hulp aangeboden. Het zou maar voor tijdelijk zijn. Intussen woonde Leandra al tien jaar bij hen. Ze ging samen met Clara naar school. Ze was intelligent en leergierig. Dat ze niet praatte, was minder een handicap gebleken dan ze eerst hadden gedacht. In ieder geval konden Maarten en zij uitstekend communiceren. Chris begon echter te vrezen dat ze nooit meer weg zou gaan.

De laatste keer dat de dominee bij hen op bezoek kwam, had hij gezegd: ‘Het is een voorbeeld voor velen dat u dit kind een thuis hebt gegeven.’

‘Wat moeten we anders,’ had Chris’ vader later opgemerkt. ‘We zitten met haar opgescheept.’

‘Net als met u,’ had Ditte scherp gereageerd.

Chris’ vader woonde bij hen sinds zijn vrouw was overleden. Hij had zijn eigen spul verkocht. Hij was tenslotte al vijftenzestig. Nu werkte hij mee in het bedrijf van zijn zoon.

‘Hij speelt de baas en doet alsof alles hier van hem is,’ zei Ditte soms. Ze had wel een beetje gelijk, maar er zat ook veel geld van zijn vader in het bedrijf. En Chris kon zijn hulp ook niet missen. Maar Ditte en zijn vader, dat ging niet goed samen. Trouwens, vroeg Chris zich af, met wie kon zijn vader eigenlijk wel goed opschieten? In zijn ogen alleen met de paarden, en dan vooral met het rijpaard Thirza. Leendert reed regelmatig voor zijn plezier, wat je de boeren hier niet vaak zag doen. Met zijn kleindochter Clara ging het ook vaak mis, om over Leandra maar te zwijgen. Maar ruzie kreeg hij niet met de laatste. Dat was nog een voordeel van haar zwijgzaamheid.

Waren die twee nu nog niet uitgepraat? ‘Maarten, er moet vandaag nog meer gebeuren,’ zei hij met enige stemverheffing.

Leandra keek zijn richting uit. De blik in haar donkere

ogen was tamelijk ongeïnteresseerd. Dan gooide ze haar vlechten naar achteren, glimlachte naar Maarten en ging weg.

Maarten kwam met de koffiekkan en twee koppen zonder oor zijn richting uit.

‘Ik zou willen dat ik eens met haar kon praten, zodat ik haar duidelijk kon maken wat ze aan ons te danken heeft,’ zei Chris. Hij sloot het hek achter de laatste koe, zette zich in de berm en schonk de mokken vol.

‘Ze begrijpt alles wat je zegt,’ antwoordde Maarten kortaf.

‘Ik kan niet met iemand praten die me alleen maar aankijkt en geen woord terugzegt.’

‘Als je niet meer weet te zeggen dan dat ze dankbaar moet zijn, kun je ook maar beter je mond houden,’ reageerde Maarten korzelig.

‘Nou, het is de waarheid. We hebben haar leven gered door haar in huis te nemen. We namen een groot risico.’

‘Dat laatste viel wel mee. Er werden hier geen razzia’s gehouden. En dat laatste jaar is ze nauwelijks buiten geweest.’

‘Je kunt dat nu wel bagatelliseren...’

‘Dat doe ik niet, pa. Het was een heldendaad.’

Chris wierp een snelle blik op zijn zoon. Spotte hij nu met hem?

‘Het is alleen zo jammer dat grootvader en jij haar zo duidelijk laten merken dat jullie haar niet moeten.’

‘Dat is veel te sterk uitgedrukt.’

‘Hm. Je wilt eigenlijk dat ik mij niet met haar bemoei.’

Chris zuchtte. ‘Je bent bijna tweeëntwintig. Ik zou willen dat je eens een aardig meisje vond. Een meisje die zich thuis voelt op de boerderij. Neem bijvoorbeeld Nelia Caspers.’

‘Vader! Alsjeblieft, zeg. Dat is een kenau.’

‘Op een boerderij heb je een flinke vrouw nodig. Je weet net zo goed als ik dat Ditte, wat dat aangaat, niet veel klaar-speelt.’

Maarten stond op en begon terug te lopen naar de boerderij. Hij wist al wat zijn vader wilde zeggen. Ditte was niet geschikt als vrouw van een boer. En zoiets gaf alleen maar problemen. Maarten wist niet zeker of zijn ouders echt problemen hadden. Als dat al zo was, werd hij er in ieder geval niet in gemengd. Hij stapte stevig door. In de verte zag hij Leandra lopen. Die maakte geen haast, droomster die ze was. Hij kon haar maar beter niet inhalen, want dan had zijn vader daar weer commentaar op.

Chris deed de koffiespullen in het blauwgeruite zakje en volgde op zijn gemak. In de verte zag hij zijn vader bezig op het tarweveld. Die man was onvermoeibaar. Hij was natuurlijk ook nog niet zo oud. Maar sommigen waren omstreeks hun vijftenzestigste toch echt op. Hun hele leven harde lichamelijke arbeid verricht. ‘Als ik stil ga zitten, ga ik jaren eerder dood,’ zei Leendert soms. ‘Daar is mijn lichaam niet voor gemaakt.’

Ja, zijn vader was een harde werker. Het was jammer dat hij zo weinig goede woorden overhad voor Chris en zijn gezin. Hij bleef kleinerende opmerkingen maken tegen Ditte. Over haar kleding, over haar geklieder met verf en over hetgeen ze als maaltijd op tafel zette, terwijl Ditte altijd smakelijke maaltijden bereidde. Ze maakte alleen weinig gebruik van spek en vet vlees. Peulvruchten en koolsoorten kwamen evenmin vaak op tafel. Ditte kwam nu eenmaal uit een heel ander soort gezin dan hijzelf. Haar moeder was lerares Frans geweest, en haar vader gaf nog steeds muziekles. Het was een beetje een aparte figuur, met zijn snor en zijn eeuwige pijp. Ditte was dol op haar vader.

Ze zag hem alleen weinig. Hij zat ook vaak in het buitenland. En op de boerderij had hij al helemaal niets te zoeken.

Ditte! Chris bleef plotseling staan en leunde tegen een hek. Ditte had hem betoverd met haar vrolijke aard en haar lieve gezichtje. Veel mensen hadden hun bedenkingen geuit toen bleek dat hij met haar wilde trouwen. Het meisje paste niet bij hem. Ze was niet alleen te jong, maar ze wist ook niets van het boerenleven. Ze wilde er ook zo weinig mogelijk mee te maken hebben, was later gebleken. Veel te kort na het overlijden van Koosje was hij met haar getrouwd. Maar hij had een moeder nodig voor Maarten. En een tijdje was het verdriet om zijn eerste vrouw naar de achtergrond gedrongen. Ditte was een lieve moeder voor Maarten, en later ook voor de meisjes. Ze was zonder meer een lieve vrouw. Maar ze ging haar eigen gang. Ze weigerde mee te werken op de boerderij. Ze wilde dat hij een werkster nam, want ze wilde tijd voor zichzelf. Misschien was hetgeen ze schilderde, best aardig, maar ze besteedde er wel veel tijd aan. De laatste tijd had ze het zelfs over een expositie. Nou, daar zou hij niet aan meewerken.

Toch moest hij eens met haar praten over Maarten. Wat vond zij ervan dat hij wel erg veel met Leandra optrok? Chris wist ook wel dat hij het meisje niet zomaar op straat kon zetten. Maar om nu voor de rest van hun leven met haar opgescheept te zitten... Leandra bleef toch een vreemde in zijn ogen. Temeer daar je niet met haar kon praten. Althans niet op een normale manier. Misschien moest ze nog eens naar een dokter, hoewel er meer dan eens was gezegd dat Leandra lichamelijk niets mankeerde. Misschien moest ze naar zo'n andere vent, zo'n psychiater. Hij had daar wel eens over gelezen. Van die dokters die je hele leven uitplozen. Maar Chris vond dat geen prettige gedachte. Dergelijke dokters werkten immers ook in inrichtingen voor

geesteszieken. En Leandra was niet ziek. Ze was alleen opgehouden met praten en wist niet hoe ze opnieuw moest beginnen. Dat waren zijn gedachten daarover.

Chris begon het land op te lopen in de richting van zijn vader. De man had al enkele malen zijn kant op gekeken.

Na het eten zou hij met Ditte praten. Zijn vader trok zich na het eten meestal terug in zijn eigen vertrek. Met hem in de buurt kon hij geen gesprek met Ditte hebben. Hij zou zich er voortdurend mee bemoeien. Toen hij bij zijn vader kwam, zei deze: 'De schoffel ligt ginds. We zouden gelijk op werken. Zwaar werk, die koeien?'

'Soms moet een mens de tijd nemen om na te denken,' zei Chris kalm.

'En wat heeft dat denken opgeleverd?' vroeg Leendert.

Zijn zoon ging er niet op in, maar liep naar de plaats waar de andere schoffel lag. Al wat hij had overdacht, was volgens zijn vader nutteloos. Dat wist Chris nu al.

Ditte deed haar verfschort af en liep wat achteruit om haar laatste product van een afstand te bekijken. Ze had geschilderd wat ze door het raam zag, en dat was een lappendeken van veel tinten groen, wat hekwerk en enkele vage vlekken waarin je met wat verbeeldingskracht misschien koeien kon zien. Een kleine boerderij in de verte voltooide het geheel. Een landelijk tafereeltje, niets bijzonders, simpel geschilderd. Maar ze had het met veel plezier gemaakt. Ze zou het Leendert voor zijn verjaardag kunnen geven. Bij die gedachte lachte ze bijna hardop. Hij zou het zeker niet waarderen. Ze zou hem meer plezier doen met een doos sigaren. Ditte ging wat dichterbij het raam. Op het land zag ze Chris en zijn vader bezig. Ze kon hen van deze afstand nauwelijks herkennen, maar ze wist dat zij het waren. Dichterbij huis zag ze Maarten en Leandra. Maarten schoffelde

wat in de groentetuin, terwijl het meisje op de bank zat en de laatste winterwortelen schrapte. Hutspot vanavond. Maar geen spek voor haar. Om discussie te voorkomen had ze voor zichzelf een beetje apart gehouden.

Ditte treuzelde even voor de grote spiegel. Ze droeg een gemakkelijke jurk zonder mouwen, met een brede ceintuur. De lichte tint van de jurk stond goed bij haar donkere krullen. Er zat een verfvlek op, zag ze nu. Ze nam echter niet de moeite zich te verkleeden. Er was toch niemand die het zag. Soms kreeg ze de neiging iets baldadigs te doen. Aan tafel gaan zitten met een grote flaphoed van haar vader op haar hoofd bijvoorbeeld. Ze grinnikte. Ze was allang opgehouden met alle kleine grapjes. Ze gedroeg zich niet volwassen, had Chris weleens gezegd. Ze was net achtentertig jaar geworden. Ze wilde zich niet als een juffrouw van middelbare leeftijd gedragen. Ze wilde jong zijn en uit de band springen. Maar ze moest netjes in het gareel lopen. Want er woonden ook nog twee meisjes hier, en zij werd geacht het goede voorbeeld te geven. In plaats van naar beneden te gaan ging ze in de brede vensterbank zitten. Het was nog lang geen tijd om te gaan koken. Als ze naar beneden ging, voelde ze zich geroepen iets huishoudelijks te gaan doen. Ze leunde met haar hoofd tegen het raam en sloot de ogen. Ze dacht aan de woorden van haar vader, die de laatste keer had gevraagd: 'Ben je wel gelukkig, Ditte? Ik had een heel ander leven voor jou in gedachten.' Zijzelf vroeger ook. Maar dat waren dromen. Meisjesdromen. En hoewel ze zich niet zo bedaagd voelde als Chris, een meisje was ze niet meer. Ze was een meisje geweest toen ze met de jonge blonde boer ging trouwen. Nauwelijks negentien jaar. Clara was nu achttien. Het idee dat haar dochter zou trouwen, was belachelijk. Maar toch had zij het op die jonge leeftijd gedaan. Ze was als een blok voor Chris ge-

vallen, met de optimistische gedachte dat ze het verdriet in zijn ogen kon wegnemen. Dat was ijdele hoop gebleken. Hij koesterde nog steeds zijn ideaalbeeld Koosje, terwijl hij maar een jaar met haar getrouwd was geweest. Hoe kon hij in die korte tijd al weten hoe geweldig ze was. En hoe volmaakt zij vrijwel zeker zou worden. Ditte zuchtte. Ze had haar best gedaan. Maar het was niet genoeg geweest om Chris' liefde en waardering te krijgen.

In het begin was hij verliefd geweest. Hij had zich laten vertederen door haar omgang met Maarten. Door haar grapjes. Hij bewonderde haar onafhankelijkheid. Maar al gauw waren er irritaties gekomen. Omdat ze niet wilde meewerken op het land. Omdat ze weigerde te leren melken. Omdat ze zich bezighield met schilderen. Toen Clara was geboren, had hij deze kamer voor haar ingericht. Misschien zou alles beter zijn gegaan als Leendert hier niet was komen wonen; Chris liet zich door hem beïnvloeden. En als hij Koosje eindelijk kon loslaten. Want die woonde hier eigenlijk ook nog. Nu al zo'n twintig jaar. Zo'n flinke boerendochter die alles aanpakte. Die tot het laatst van haar zwangerschap bleef meewerken. En die zonder een kik te geven haar kind ter wereld bracht en enkele uren later even zwijgend deze wereld verliet.

Ditte had zich zeker niet stil gehouden toen Clara werd geboren. Later had Leendert gezegd dat ze hadden getwijfeld of ze de dokter wel moesten waarschuwen. Hij zou toch wel op haar geschreeuw afgekomen zijn. Dittes ogen waren donker. Ze kon zich er nog boos om maken. Wat wist zo'n kerel ervan. Hij was er zelfs niet bij geweest toen zijn eigen zoon Chris geboren werd.

Ditte slaakte opnieuw een zucht. Hoe kwam ze erop deze gebeurtenissen opnieuw te beleven? Het had ermee te maken dat ze niet als volwaardig werd gezien. En of ze al dacht: ik

zal iedereen nog eens versted doen staan, ze zou niet weten hoe. De dingen die zij deed, waren voor de boerderij van geen enkel belang. Want Koosje... Soms vroeg ze zich af of ze eigenlijk nog wel van Chris hield. Maar wat als dat niet zo was? Ze kon niet voor zichzelf zorgen. De meisjes volgden nu een opleiding, maar die kans had zij nooit gehad. Behalve dan de algemene ontwikkeling die ze van haar ouders had meegekregen. Ze glimlachte en stond op. Zij had bagage, had haar vader gezegd. Die kon niemand haar afnemen.

Die avond waren ze allemaal thuis. Leendert at als gewoonlijk met hen mee. Daarna vertrok hij meestal naar zijn eigen kamer, waar hij de krant las en naar de radio luisterde. Er werd veelal gezwegen. Thuis werd er vroeger tijdens de maaltijd juist veel gepraat, herinnerde Ditte zich. Dat was zo'n beetje het hoogtepunt van de dag geweest.

'Heeft er iemand een vergrootglas?' vroeg Leendert plotseling.

Ze keken hem allemaal aan.

'Wat moet je met een vergrootglas?' vroeg Chris, die al half opstond.

'Om de stukjes spek op te sporen die je toch zou verwachten in hutspot.' Leendert grinnikte.

Chris ging weer zitten. Ook hij lachte.

Ditte wierp hem een woedende blik toe. 'Wil je er soms een half varken in?' vroeg ze scherp.

'Een mens moet stevige kost eten om het werk te kunnen doen dat wij doen,' beweerde Leendert.

'Ik heb me nog nooit hongerig of zwak gevoeld,' zei Maarten nu.

'Nou, wees daar dan maar dankbaar voor. Het is nog maar de vraag of je voldoende reserves hebt als er weer oorlog komt.'

Leandra maakte nu een geluidje dat het midden hield tussen een zucht en een zwak gekreun. Iedereen keek naar haar, want Leandra liet zich nooit horen. Ze keek met grote ogen van de een naar de ander.

‘Er komt geen oorlog,’ zei Maarten. Hij legde even zijn hand op de hare.

‘Daar zou ik maar niet te zeker van zijn. Als de Russen ons gaan bezetten, worden we allemaal afgevoerd naar Siberië.’

‘Wees toch niet altijd zo’n onheilsprofeet,’ viel Maarten uit, met een boze blik naar zijn grootvader.

‘Je kunt in de Bijbel lezen wat we allemaal kunnen verwachten aan onheil,’ antwoordde Leendert plechtig.

‘Staat er ook een datum bij?’ liet Ditte zich eindelijk horen.

‘Je praat oneerbiedig over de Bijbel,’ repliceerde haar schoonvader. ‘Dat zou Koosje nooit gedaan hebben,’ verwachtte Ditte, maar dat kwam niet. Gelukkig maar, want dan zou ze misschien dingen zeggen waardoor er een echte ruzie ontstond. Zoiets begon dan met een onschuldig lijkende opmerking over de hutspot.

Ditte keek naar Leandra, die haar bord opzijgeschoven had. Alleen al door het woord ‘oorlog’ kon ze geen hap meer door haar keel krijgen, begreep Ditte. Kon het meisje er maar over praten. Kon ze hun maar vertellen wat er precies gebeurd was waardoor ze voorgoed was gaan zwijgen. Misschien moesten ze nog eens contact proberen te zoeken met de vrouw die haar hier had gebracht. Ze hadden wel zo hier en daar geïnformeerd, maar daar was nog niets uit gekomen. Ze wisten alleen dat de mensen in Rotterdam hadden gewoond. Ze moest er nog maar eens met Chris over praten. Of met Maarten. Hij zou misschien wegen weten te vinden om die mensen op te sporen.

Ditte begon de tafel af te ruimen en zag dat de schaal van de hutspot zo goed als leeg was. Ook zonder al te veel spek was het blijkbaar goed te eten, bedacht ze. Ze zei echter niets, want ze wilde niet opnieuw in een discussie belanden. Ze zette de schaal met karnemelkse pap op tafel, evenals de stroop en de bruine suiker. Vragend keek ze naar Leandra, maar die schudde het hoofd.

‘En ze is al zo’n scharminkel,’ zei Leendert, die altijd over Leandra praatte alsof ze er niet bij was.

‘Houd toch eens op,’ bromde Maarten.

Hij nam Leandra steeds vaker in bescherming, dacht Ditte. Een feit dat Clara vreselijk ergerde. Stel dat hij verliefd was op het meisje. Lieve help, dat zou een soort oproer teweegbrengen. En eerlijk gezegd, zichzelf zou daar ook niet enthousiast over zijn. Vooral uit medelijden met het meisje, dat evenmin als zichzelf geschikt was als vrouw van een boer.

Even later verdwenen de mannen naar de kamer. Chris en zijn vader zouden daar nog een sigaar roken voordat Leendert naar zijn eigen afdeling verdween. Haar dochter verdween naar boven om huiswerk te maken, en Leandra hielp haar met de afwas. Clara hielp ook weleens, een enkele keer, zij het niet zonder protest, maar Leandra liet nooit iets van onwil blijken. Ditte zuchtte. Haar lieve Claartje was het laatste jaar veranderd in een onhebbelijk schepsel dat alles kritiseerde en bij alles wat haar moeder zei, geïrriteerd met haar ogen rolde. En ze was niet alleen onmogelijk tegen haar, maar vooral tegen Leandra. Die was heel gemakkelijk in de omgang, en dat bracht Clara er weer toe te beweren dat ze ieders lievelingetje was.

Ditte zag aan het meisje dat ze met haar gedachten weg was. ‘Ik heb eens gelezen dat je, als er iets is wat je heel erg dwarszit, dat moet opschrijven. Dat schijnt te hel-

pen,' zei ze. 'Waarom probeer je het niet. Ik zou willen dat ik iets voor je kon doen, maar ik weet het gewoon niet.' Ditte merkte dat ze in ieder geval de aandacht van Leandra had. 'Je hoeft het aan niemand te laten lezen, al mag dat natuurlijk wel,' zei ze nog. Ze wilde eerst Maarten noemen, maar deed dat toch maar niet. Ze zag Leandra als in gedachten knikken. Misschien vond ze het wel een goed idee.

Na de afwas ging het meisje regelrecht naar boven. Toen Ditte in de kamer kwam, zat Chris daar alleen. Maarten was naar de avondschoon. Hij reed dan met een stel jongens mee die dezelfde opleiding volgden.

Chris legde zijn krant neer en keek haar aan. 'We moeten eens praten,' zei hij.

O, lieve help, hij zou toch niet weer beginnen over haar schilderen, en wat een zinloze bezigheid dat was.

'In de eerste plaats: ik sprak Mien Caspers. Ze zijn bezig een bazar te organiseren om geld in te zamelen voor een nieuw orgel in de kerk. Ze vroeg of jij ook in een kraam wilde staan, bijvoorbeeld bij het oliebolletjes bakken.

'Waarom vroeg ze dat niet aan mij?' informeerde Ditte.

'Ze had je de laatste twee keer gemist op de vrouwenvereniging. Daar is alles besproken.'

De opmerking bleef even tussen hen in hangen.

'Ik was van plan daarmee te stoppen,' zei Ditte dan.

'Waarom? Het is toch gezellig, zo met vrouwen onder elkaar.'

'Denk je? Nou, mij kan het niet boeien.'

'O, Ditte, waarom plaats jij je altijd zo buiten de gemeenschap?'

'Zeg haar maar dat ik wat aquarellen zal leveren voor de verkoop.'

Chris zei niet wat hij dacht, namelijk dat daar weinig interesse voor zou zijn. En erop aandringen dat ze in die vrou-

wengroep zou blijven, had al evenmin zin. Ditte deed toch wat ze zelf wilde.

‘Er is nog iets anders. Ik krijg de indruk dat Leandra mijn zoon niet onverschillig laat,’ zei hij dan plompverloren. ‘Als ik gelijk heb, moeten we daar een stokje voor steken.’

‘Het lijkt mij ook geen ideale verbintenis,’ gaf Ditte toe.

Chris keek haar aan. Dit antwoord had hij niet verwacht. ‘Wat kunnen we doen? Een ander thuis zoeken voor Leandra zal niet gemakkelijk zijn.’

‘Dat zal ook niet gebeuren. We gaan haar niet op straat zetten,’ antwoordde Ditte kalm.

‘Wie heeft het daarover?’

‘Daar komt het wel op neer. Je weet heel goed dat er geen ander adres is waar Leandra terecht kan. Ze is kwetsbaar doordat ze niet praat.’

‘Misschien hebben we dat te lang geaccepteerd. We weten dat er niets aan haar stembanden mankeert,’ zei Chris.

‘Niemand kan haar dwingen te praten,’ zei Ditte stellig.

‘Maar jij vindt het toch ook geen goed idee als Maarten en zij iets zouden hebben samen.’

‘Ik moet er inderdaad niet aan denken dat Leandra net zo weinig vrijheid zou krijgen als ik. Zij wil dierenarts worden. Als ze met Maarten trouwt, komt ze niet verder dan deze boerderij.’

‘Ik had het kunnen weten,’ zei Chris bitter. ‘Terwijl jij meer vrijheid hebt – of liever: neemt – dan welke vrouw hier in de buurt ook.’

Ditte zei eerst niets. Deze discussie was al te vaak gevoerd. ‘Misschien moeten we eens naar een psychiater,’ flapte ze er dan toch uit.

Chris hief zijn hand op alsof hij iemand om hulp riep.

‘Wij kunnen niet samen praten,’ zei ze ten overvloede.

‘Jij wilt altijd praten,’ reageerde hij kriegel.

‘Praten is beter dan poetsen,’ zei ze prompt.

‘O, Ditte,’ zuchtte hij, ‘nu probeer ik met je te praten, maar jij valt me steeds in de rede of begint over iets anders. Ik vind dat wij een oplossing moeten zoeken voor Leandra voordat het te laat is.’

‘Dat klinkt nogal dramatisch. Als die twee echt verliefd zijn, wie zal hen dan tegenhouden? Wie hield ons indertijd tegen, al had dat beter wel kunnen gebeuren?’ Ditte glimlachte triest.

Chris verkoos dat laatste maar te negeren. Hij wist dat het huwelijk Ditte niet had gebracht wat ze gehoopt had. Maar dat gold ook voor hemzelf.

‘Ik vind dat jij zelf maar met Maarten moet praten als jij je ongerust maakt over die twee,’ zei ze.

‘Ik vind dat hij op zaterdag wat vaker naar het dorp moet gaan. Ik zag dat meisje van Caspers. Nelia heet ze. Ik dacht bij mezelf...’

‘O, Chris, wil je koppelen?’

‘Ze zouden elkaar toevallig kunnen tegenkomen. Als zij ook naar het dorp gaat...’

‘Zou je echt willen dat Nelia Caspers je schoondochter wordt?’ vroeg ze nieuwsgierig.

‘Ze weet van aanpakken. En hoe belangrijk dat is op een boerderij, weet ik uit ervaring. Als ik aan Koosje denk...’

Dittes ogen leken een tint donkerder te worden. ‘Ja, denk jij nog eens aan Koosje. Kun je nooit vergeten hoe ze was, of hoe je dacht dat ze was? Is het nooit bij je opgekomen dat je haar misschien helemaal niet echt gekend hebt. Dat kan immers niet na slechts een jaar. Misschien was zij jou na verloop van tijd ook heel erg tegengevallen.’ Ze stond op en verdween naar de keuken om koffie te zetten. Chris had tussen de woordenwisseling door al op de klok gekeken.

Stel je voor dat hij niet op de vaste tijd zijn koffie kreeg. O, wat zou ze graag eens afwijken van alle vaste patronen. Bijvoorbeeld door hem nu een glas wijn voor te zetten. Maar de kleinste verandering lokte al een discussie uit. Ze zou ermee moeten leren leven. En als het haar te veel werd, wat dan? Ze kon niet weggaan. Waar zou ze heen moeten? Maar soms had ze zo genoeg van dit leven. Ze vroeg zich af of Chris nog wel van haar hield. Hij zei het nooit. Maar ook van zichzelf wist ze het niet meer. Hun samenzijn in bed was tegenwoordig een plicht die ze het liefst maar zo snel mogelijk achter de rug had. O, ze kon niet alle schuld van dit moeizame huwelijk op Chris schuiven, maar was het zo verkeerd dat ze iets meer verlangde dan dit saaie leven. En nu wilde hij Maarten aan Nelia Caspers koppelen. Eén geluk: Maarten liet zich nergens toe dwingen.

‘Ben je vergeten hoe je koffie moet zetten?’ Chris verscheen in de keuken.

Ineens viel haar op dat hij er vermoeid uitzag. ‘Ik stond te dromen,’ verontschuldigde ze zich, en ze voegde eraan toe: ‘En dat zou Koosje nooit doen.’

Chris fronste. ‘Je brengt haar nu zelf ter sprake.’

Hij had natuurlijk gelijk. Evenmin als hijzelf kon zij zijn eerste vrouw vergeten.

‘Ik zal de anderen roepen.’ Chris ging de keuken uit en riep onder aan de trap: ‘Er is koffie.’

Hij bleef even staan. Daardoor zag hij Maarten uit Leandra’s kamer komen. Dat was niets bijzonders. Hij hielp haar een enkele keer met haar huiswerk. Maarten had Leandra altijd als zijn zusje gezien, en Chris begreep zelf niet waarom hij nu ineens het idee had dat er iets aan het veranderen was.